

EUGEN SIMION – OPINII PRIVIND EDITAREA OPEREI LUI PANAIT ISTRATI

Zamfir Bălan*

Apariția, în Franța, la începutul celui de-al treilea deceniu al secolului trecut, a unei cărți semnate de Panait Istrati – *Kyra Kyralina* (1924) – în colecția *Prozatori francezi contemporani* a editurii Rieder, urmată la mai puțin de un an de o a doua – *Oncle Anghel* (1925) – a stârnit rumoare în lumea literară românească: un ins fără căpătâi din Brăila, care se remarcase întrucâtva, în presa de stânga, cu vreo zece ani în urmă, debutase la Paris, prezentat de unul dintre numele sonore ale momentului – Romain Rolland. Câteva voci s-au grăbit să-l conteste. Altele, deși remarcaseră lumea esențialmente românească din cărțile fotografului ambulant de la Nisa, l-au considerat scriitor francez: „... opera d-lui Istrati, atât de românească, are însușirea curioasă de a fi, din cauza limbii, literatură franceză...”¹.

Discuția pe tema apartenenței lui Panait Istrati la una din cele două literaturi s-a prelungit până în zilele noastre, însumând, timp de mai multe decenii, atât opinii dispuse la o prudentă cântărire a argumentelor, cât și atitudini radicale (cele mai severe verdicte au venit din partea criticilor), de genul celei a lui G. Călinescu, în istoria căruia autorul *Chirei Chiralina* este încadrat la capitolul „Scriitori români de l. străină” : „Cu toate că Panait Istrati a dat și versiuni române ale operei sale franceze, el nu va fi niciodată scriitor român...”². Aceasta, în ciuda versiunilor românești de autor, pentru cele mai multe dintre operele scrise inițial în franceză, și în totală contradicție cu afirmația lui Panait Istrati însuși din scrisoarea publicată în fruntea primei cărți în limba română – *Trecut și viitor* (1925): „M-am hotărât să mă traduc singur în românește fiindcă, mai întâi de toate, *eu sunt și țin să fiu un autor român*. Țin la aceasta nu din cauză că mi s-a contestat acest drept (...), *ci fiindcă simțirea mea*, realizată azi în franțuzește printr-un extraordinar hazard, *izvorăște din origine românească*. Înainte de a fi «prozator francez contemporan», așa cum se spune pe coperta colecției lui Rieder, *eu am fost prozator român înnăscut*”³ (s.a.).

* C.Ș. I, Muzeul Național al Literaturii Române, București; e-mail: zamfir.balan@gmail.com.

¹ Garabet Ibrăileanu, *Panait Istrati: „Présentation des Haidoucs”*, în „Viața Românească” (Iași), an XVII, 1925, nr. 9, septembrie, p. 458.

² G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini și până în prezent*, Minerva, București, 1982, p. 969.

³ Panait Istrati, *Scrisoare către Jacob Rosenthal*, 15 aprilie 1925, Nisa, în Panait Istrati, *Opere I*, ediție îngrijită, note, comentarii și repere bibliografice de Zamfir Bălan, *Introducere* de Eugen Simion, Academia Română – Fundația pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, București, 2019, p. 657.

Chiar dacă, declarativ, rostul demersului editorial era readucerea în atenția publicului a unui scriitor român redus la tăcere din diverse considerente, ediția *Opere alese*, începută în 1966, sub îngrijirea lui Al. Oprea, i-a refuzat, de fapt, lui Panait Istrati apartenența la literatura română, eliminând din cuprinsul celor nouă volume toate versiunile românești de autor, inclusiv scrierile redactate inițial în românește și traduse ulterior în franceză. Într-o confesiune, publicată la sfârșitul anului 1964 în „Luceafărul”, Eugen Barbu⁴, căruia Al. Oprea îi făcuse „propunerea senzațională” de a se ocupa „de apariția textelor operei istratiene în românește” spune că motivele excluderii versiunilor românești se află în „adaptările”, „îmbunătățirile”, „intervențiile definitive” ale lui Panait Istrati, considerate „precare”. Între „aproximările din textul francez” și „stângăciile versiunilor românești”, Eugen Barbu l-a supus „cu venerație pe maestru” la o „operație estetică” despre care afirma că nu știe dacă i-a reușit. Bazată pe practica reconstituirii („Ne-a interesat în primul rând reconstituirea unor extraordinare narațiuni în odăjdiile unei limbi repute pentru farmecul ei”), ediția bilingvă îngrijită de Al. Oprea a publicat traduceri în românește semnate de Eugen Barbu, dublat în unele cazuri de alte mâini, în ciuda faptului că pentru *Chira Chiralina*, *Moș Anghel*, *Codin*, *Casa Thuringer*, *Țața Minca*, *Biroul de Plasare*, *În lumea Mediteranei*. *Apus de soare* avem versiuni românești ale lui Panait Istrati, iar *Pescuitorul de bureți*, *Sotir*, *La stăpân*, *Căpitan Mavromati*, *Cine e autorul lui Hamlet?*, *Nemurire* au fost scrise mai întâi în românește.

Cele mai multe din traduceri ale lui Eugen Barbu au fost reproduse apoi în diverse alte ediții, în colecții ale editurii Minerva, ale editurii Militare sau ale altor edituri, amplificând efectul difuzării unui substituent.

O a doua ediție bilingvă – începută în 1994 și îngrijită de Zamfir Bălan, la editura Istros a Muzeului Brăilei – a pus în circulație versiunile românești de autor ale operelor istratiene, împreună cu versiunile în limba franceză, dar n-a fost dusă, din păcate, până la capăt. Din această ediție au apărut cinci volume, fiecare însoțit de câte un studiu introductiv și de note referitoare, pe de o parte, la prezența cuvintelor și expresiilor românești în textul francez, pe de alta, la „presiunile” primei versiuni asupra textului românesc: *Kyra Kyralina/ Chira Chiralina* (1994; ediția a doua, 2009), *Onclă Anghel/ Moș Anghel* (1995) *Codine/ Codin* (1996), *Tsatsa Minnka/ Țața Minca* (1997), *La Maison Thuringer/ Casa Thuringer* (1998). Proiectul acesta editorial, bazat exclusiv pe selecția textelor rescrise sau traduse în românește de Panait Istrati însuși, precum și a celor scrise direct în limba maternă, a încercat întoarcerea lucrurilor la fișcul lor și întipărirea în conștiința publicului, cu argumente incontestabile, a unei realități: Panait Istrati este și scriitor român.

În contextul nenumăratelor discuții pro și contra – cel mai adesea oțioase și aride – pe tema „Panait Istrati, scriitor român sau francez”, inițiativa lui Eugen

⁴ Eugen Barbu, *Mărturisire*, în „Luceafărul” (București), an VII, nr. 24 (157), 21 noiembrie 1964, p. 4. Toate citatele sunt din acest articol.

Simion de a publica în colecția *Opere fundamentale* scrierile lui Panait Istrati, sub egida Academiei Române, echivalează cu o recunoaștere „oficială” a scriitorului român (Panait Istrati ar fi meritat prin opera sa „o primire ceremonioasă (...) într-o aulă academică”⁵), a cărei absență, pe lângă alte opinii extraliterare, și-a spus cuvântul decenii la rând: „...povestirile în franceză ale lui Panait Istrati, transpuse de el sau de alții în românește sună bine, plac la lectură, la drept vorbind sunt excepționale prin culoare și mișcarea epică rapidă. Panait Istrati este un *povestitor* înnăscut, putem spune chiar un mare povestitor din ramura balcanică a prozei noastre, în linia unui romantism crepuscular și liric. Dacă narațiunile sale, fabuloase, nu sunt consemnate de istoriile literare franceze, nu-i un motiv să nu-l revendicăm noi”⁶.

Cele două volume de *Opere*, apărute în 2003, intitulate *Romane. Povestiri*⁷, îngrijite de Teodor Vârgolici, cu o *Introducere* semnată de Eugen Simion (revăzută și adăugită în ediția îngrijită de Zamfir Bălan, în 2019) cuprind, în primul, versiunile de autor, în limba română, în cel de al doilea, celelalte opere, în traducerea lui Alexandru Talex, o *Addenda* (scrieri apărute în periodice și postume), note și comentarii, referințe critice și o bibliografie selectivă. Am comentat la vremea respectivă alcătuirea ediției și nu reluăm obiecțiile formulate atunci⁸.

Ceea ce ne interesează cu precădere aici sunt argumentele care, în opinia lui Eugen Simion, susțin prezența operei lui Panait Istrati în cuprinsul colecției *Opere fundamentale*. Altfel spus, sublinierea acelor elemente de rezistență, din punct de vedere estetic, ale literaturii lui Panait Istrati care i-au asigurat victoria în bătălia cu timpul, depășind fluctuațiile din orizontul de așteptare propriu unui cititor supus presiunilor ideologice și îngrădirilor social-politice vreme de jumătate de secol.

Din rațiuni oarecum didactice, „pentru a fi mai ușor identificate”⁹, Eugen Simion împarte „aproximativ și discutabil” (calificativele îi aparțin), scrierile lui Panait Istrati în patru compartimente, „în funcție de tipologie și spațiu de desfășurare”¹⁰. Primul, „ciclul dunărean-balcanic” ar cuprinde *Chira Chiralina*, *Moș Anghel*, *Codin*, *Țața Minca*, *Neranțula*, *Ciulinii Bărăganului* și, într-o mai mică măsură, *Casa Thüringer*.

⁵ Eugen Simion, *Introducere*, în Panait Istrati, *Opere I*, 2019, p. XX.

⁶ *Ibidem*, p. XXVI-XXVII.

⁷ Panait Istrati, *Opere. Povestiri. Romane*, vol. I și II, ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii de Teodor Vârgolici, *Introducere* de Eugen Simion, Editura Academiei Române, Editura Univers enciclopedic, București, 2003.

⁸ Vezi Zamfir Bălan, *Controverse în jurul unei ediții*, în „România literară” (București), an XXXVII, nr. 26, 7-13 iulie 2004, p. 14-15.

⁹ Eugen Simion, *Introducere*, în *Opere I*, 2019, p. XXVII. În continuare, trimiterile se vor face la textul din 2019 al *Introducerii*, care este varianta revizuită și adăugită a celui din 2003.

¹⁰ *Ibidem*.

Cu legături puternice în balade și în „romanul popular de la sfârșitul secolului al XIX-lea”, dar și în varianta romantică a romanului istoric european¹¹, în cel de al doilea ciclu, „al prozei haiducești”, intră: *Cosma, Presentarea haiducilor și Domnița din Snagov*. De remarcat că Eugen Simion extrage *Cosma* din volumul *Moș Anghel*, unde face legătura cu *Haiducii*, ultima parte a *Povestirilor lui Adrian Zografi*, și tratează narațiunea ca pe un text de sine stătător.

Al treilea compartiment, „ciclul prozei picarești” sau al călătoriilor romanesti îl are ca personaj central și narator pe Adrian Zografi, care trăiește o continuă febră a plecărilor și a întoarcerilor. În jurul acestui picaro balcanic se țes narațiunile *Pescuitorul de bureți, În lumea Mediteranei* (ambele volume) și, în parte, *Mihail*.

În sfârșit, cel de-al patrulea ciclu, „proza confesivă”, din care fac parte *Trecut și viitor, Spovedanie pentru învinși*, corespondența și epica publicistică, este și cel mai greu de desprins de celelalte scrieri, din cauza evidentei dimensiuni autobiografice a operei istratiene.

Sub rezerva că delimitările de mai sus nu reprezintă decât un artificiu de metodă critică, Eugen Simion se oprește asupra fiecărei narațiuni, o reevaluează și îi subliniază atributele de proză excepțională: *Chira Chiralina* este extraordinară prin „ineditul moravurilor” și prin „originalitatea tipologiilor”¹²; *Moș Anghel* – „poate cea mai mare izbândă a lui Istrati” – este o narațiune „mai complexă și mai bine construită decât *Chira Chiralina* și decât alte povestiri de început (în fapt, capodoperele lui Panait Istrati)”¹³; *Codin* conține „excelente prezentări panoramice”, iar drama personajului central este „bine proporționată, cu o bună așezare, în tablou, a momentelor epice capitale”¹⁴; *Ciulinii Bărăganului*, „povestirea cea mai poetică”, este „splendidă tocmai prin partea ei de lirism, reverie și deznădejde”¹⁵.

Evident, scrisul lui Panait Istrati este inegal: romanul *Țața Minca*, deși începe balzacian, își pierde forța din cauza parantezelor reflexive ale naratorului, „patetice și fără obiect precis”¹⁶, și se dovedește, pe alocuri, un roman naiv; *Cosma* are o „notă exagerată de senzațional, în stilul romanului popular”¹⁷ și prezintă situații neverosimile. Iar, când vine vorba de inserțiile ideologice, socializante și umanitariste, acestea reprezintă „partea cea mai slabă” a „excepționalei” proze istratiene.

Așadar, care este, după Eugen Simion, câștigul unei noi lecturi a scrierilor lui Panait Istrati și, în fond, argumentul includerii în seria *Operele fundamentale*? Ce anume din opera lui Panait Istrati îi atrage atenția și ce îi sensibilizează gustul estetic cititorului avizat, sau mai puțin avizat, de astăzi? În primul rând,

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. XXXIII.

¹³ *Ibidem*, p. XXXVII.

¹⁴ *Ibidem*, p. XL.

¹⁵ *Ibidem*, p. XLVII.

¹⁶ *Ibidem*, p. XLIV.

¹⁷ *Ibidem*, p. LV.

„câteva mici capodopere epice: *Chira Chiralina*, *Moș Anghel*, [...] *Codin*, *Ciulinii Bărăganului*”¹⁸. Mai apoi, o reîntâlnire cu *povestirea*, după o perioadă de fragmentarism postmodernist; un povestitor autentic, o lume, „un amestec de neamuri, de civilizații și culturi, de mentalități și, evident, de destine”¹⁹. De asemenea, personaje memorabile, în premieră în literatura noastră, precum Stavru, sau Chira. Sau tipul, unic în literatura română și în cea franceză, de *picaro balcanic*. Nu în cele din urmă, un stil specific, în care biografia se împletește cu ficțiunea, stilul unui povestitor înnăscut, care „răstoarnă toate tipologiile și strategiile scriitoricești cunoscute până la el în literatură”²⁰.

După aproape două decenii, Eugen Simion a revizuit și a acceptat propunerea unei noi ediții a operei lui Panait Istrati, în aceeași colecție, dar într-o altă viziune, care, pe de o parte, corectează eventualele confuzii de istorie literară provocate de organizarea cuprinsului după limba scrierilor, cum am arătat mai sus, pe de alta, este mai aproape de proiectele scriitorului, a cărui operă îl are în centru pe Adrian Zografi, personajul alter ego.

Se știe, dominantă întregii creații istratiene este reprezentată de ceea ce însuși Panait Istrati a numit „romanul lui Adrian Zografi”, început cu *Povestirile lui Adrian Zografi* (1924, anul debutului cu *Chira Chiralina*) și încheiat cu *Viața lui Adrian Zografi* (1936, anul apariției postume a volumului *În lumea Mediteranei. Apus de soare*). Alte opere, fără apartenență la vreun ciclu tematic, dar nu mai puțin apreciate de critica literară, sunt cele ale căror scriere și apariție corespund perioadei de călătorie în URSS și primilor ani de după: *Neranțula* (1927), *Ciulinii Bărăganului* (1928), *Plecările mele* (1928), *Pescuitorul de bureți* (1930), *Țața Minca* (1931) și altele. Dintre acestea, o notă distinctă fac *Plecările mele* – care reia texte din *Trecut și viitor* (primul volum publicat în românește de Panait Istrati, în 1925) – și *Pescuitorul de bureți*. Cartea din urmă are rolul unei punți de legătură între prima parte a „romanului Adrian Zografi” – perioada „flautului minunat” – și cea de a doua – perioada „condeiului”. În plus, *Pescuitorul de bureți* conține două povestiri – unde protagonist este din nou Adrian Zografi – al căror rol fusese, în intenția autorului, de a face trecerea între cele două etape ale creației. Acesta este și motivul pentru care am extras din volum povestirile *Pescuitorul de bureți* și *Sotir* și le-am adăugat temei „Adrian Zografi”.

Pentru a da o imagine unitară creației istratiene și pentru a evita eventualele confuzii datorate aparițiilor diferite în franceză și română (*Chira Chiralina*, de pildă, a apărut în volum, în Franța, în 1924, iar în România peste zece ani, în 1934), noua ediție grupează scrierile literare ale lui Panait Istrati în două secțiuni: 1. ciclul tematic „Adrian Zografi” și 2. romane și povestiri în afara ciclului „Adrian Zografi”, fiecare urmând cronologia primei ediții, indiferent de limba în care a apărut inițial.

¹⁸ *Ibidem*, p. LXXXVI.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, p. LXXXVII.

Așadar, volumele I și II²¹ cuprind:

1. *Povestirile lui Adrian Zografi: Chira Chiralina* (1924, editura Rieder; versiune românească de autor: 1934, editura Ig. Hertz); *Moș Anghel* (1924, editura Rieder; versiune românească de autor: 1925, editura Renașterea); *Haiducii: Prezentarea haiducilor* (1925, editura Rieder); *Haiducii: Domnița din Snagov* (1926, editura Rieder)

2. *Copilăria lui Adrian Zografi: Codin* (1926, editura Rieder; versiune românească de autor: 1935, editura Ig. Hertz)

3. *Adolescența lui Adrian Zografi: Mihail* (1927, editura Rieder); *Pescuitorul de bureți* (1930, editura Rieder; versiune românească de autor: 1939, editura Dacia)

4. *Viața lui Adrian Zografi: Casa Thüringer* (1933, editura Rieder; versiune românească de autor: 1933, editura Cartea Românească); *Biroul de plasare* (1933, editura Rieder; versiune românească de autor: 1934, editura Cartea Românească); *În lumea Mediteranei. Răsărit de soare* (1934, editura Rieder); *În lumea Mediteranei. Apus de soare* (1935, editura Rieder; versiune românească de autor: 1936, editura Cartea Românească).

Volumele III și IV²² încheie publicarea creației literare. Aici intră operele literare din afara „romanului lui Adrian Zografi” – *Trecut și viitor. Pagini autobiografice* (1925; volum apărut în limba română), *Familia Perlmutter* (1927), *Isaac, împletitorul de sârmă* (1927), *Neranțula* (1927), *Ciulinii Bărăganului* (1928), *Plecările mele* (1928), *Țața Minca* (1931; versiune românească de autor, 1931), *Sarkis* (1932) – urmate de însemnările de călătorie (*Șpovedanie pentru învinși*, 1929), de scrieri confesive, evocări, prefete, precum și de primele încercări literare și de creațiile postume.

Fiecare din cele patru volume este însoțit de un corpus de *Note și comentarii* și de o listă selectivă a edițiilor în limba franceză și în limba română. În interiorul comentariilor, pentru completarea informațiilor referitoare la fiecare dintre scrierile reproduse în ediție, au fost inserate texte auxiliare: fragmente din manuscrise, scrisori, fragmente de jurnal etc. Volumul al IV-lea se încheie cu o amplă selecție de texte critice, organizată cronologic, pentru a oferi o imagine cât mai elocventă a receptării operei istratiene de-a lungul timpului.

Noua ediție a operelor lui Panait Istrati va mai cuprinde două volume de publicistică, aflate în pregătire pentru tipar, și alte două volume de corespondență.

²¹ Panait Istrati, *Opere* I, II, ediție îngrijită, note, comentarii și repere bibliografice de Zamfir Bălan, *Introducere* de Eugen Simion, Academia Română – Fundația pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, București, 2019.

²² Panait Istrati, *Opere* III, IV, ediție îngrijită, note, comentarii și repere bibliografice de Zamfir Bălan, *Introducere* de Eugen Simion, Academia Română – Fundația pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, București, 2021.

EUGEN SIMION – CONSIDERATIONS ON EDITING PANAIT ISTRATI'S WORK

Abstract: In the collection entitled *Opere fundamentale (Fundamental Works)*, initiated and coordinated by Eugen Simion for more than two decades, two editions are dedicated to Panait Istrati: the first one, consisting of two volumes, entitled *Povestiri, romane (Stories, Novels)*, published in 2003, was edited by Teodor Vârgolici; the second one, edited by Zamfir Bălan, is intended to have eight volumes, four of which have already been published (literature, I-II, 2019; III-IV, 2021), two are being prepared for print (journalistic writings), while the last two volumes (correspondence) are in progress.

The *Introduction* signed by Eugen Simion (revisited and completed, for the 2019 edition) reiterates – even if the discussion may have seemed completed since the '60s – the issue of whether the writer who debuted, in 1924, with *Kyra Kyralina* in the Rieder collection *Contemporary French Writers* belongs to the Romanian literature or not. Since, right from his debut, many Romanian critics considered the docker of the Braila Port to be a French writer, Eugen Simion made from the editing of Panait Istrati's work under the patronage of the Romanian Academy also a form of recognition, from the level of the most prestigious scientific and cultural institution, of Panait Istrati's belonging to the Romanian literature.

The present paper synthesizes the critic opinions of Eugen Simion as he wrote them down in the *Introduction* and sketches, in a comparative manner, the history of how Panait Istrati's works were published in Romania, from 1935 till now.

Keywords: *Panait Istrati, Romanian literature, critical editions.*